

Summary

Chubar T. The concept and general theoretical conditions for the application of offset against homogeneous requirements.

In the article the essence of offset of counter homogeneous requirements is investigated. The analysis of the conditions of its application, such as: controversy, uniformity, maturity and indisputability of claims. It is asserted that for the set-off it is enough for the statement of one side. Attention is focused on the fact that counter homogeneous claims are considered to be extinguished from the moment of the onset of their execution.

Key words: counterclaim of homogeneous claims, controversy, uniformity, maturity of obligations, indisputability, limitation period.

УДК 347.122

Б. С. ЩЕРБИНА

Богдан Сергійович Щербина, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АБСОЛЮТНІ ЦИВІЛЬНІ ПРАВА В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Абсолютний характер багатьох цивільних прав відображає їх значимість у системі цивільного права. Багато цивільно-правових інститутів містять норми щодо змісту та здійснення саме абсолютних прав. Зокрема, йдеться про особисті немайнові права, право власності, право інтелектуальної власності, а це три Книги Цивільного кодексу України. Окрім того, відшкодування майнової та моральної шкоди нерідко пов'язане саме з захистом абсолютних цивільних прав.

Актуальність наукового дослідження зумовлена тим, що на теоретичному рівні недостатньо уваги приділяється аналізу абсолютних цивільних прав як окремої групи прав, не аналізуються їх ознаки, правова природа тощо. Визначення загальних теоретичних положень про абсолютні права в цивільному праві є важливою основою їх подальшого здійснення та захисту. Окрім того, велика кількість законодавчих норм покликана врегулювати відносини, предметом яких є абсолютні цивільні права. Проте ці норми також не позбавлені недоліків. Судова практика не завжди уніфіковано вирішує спори захисту окремих абсолютних цивільних прав, має місце неоднакове застосування відповідних правових норм.

Упродовж останніх років багато наукових досліджень були присвячені характеристиці окремих абсолютних цивільних прав (йдеться про різні аспекти здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичних осіб, речових прав, прав інтелектуальної власності). У цих наукових публікаціях розкриваються вузькі особливості, притаманні окремим правовим інститутам, які наведено вище. Водночас досі немає жодної комплексної наукової праці про абсолютні цивільні права загалом, порядок їх здійснення, захисту тощо.

Метою статті є здійснення характеристики абсолютних цивільних прав у системі цивільного права України, вивчення їх правової природи та визначення ознак.

Абсолютні цивільні права посідають вагоме місце в системі цивільного права України. Предметом цивільного права, як вказано у ст. 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), є особисті немайнові та майнові відносини. Об'єктом цих відносин є права (відповідно особисті немайнові та майнові). Абсолютні цивільні права є різновидом обох цих видів цивільних прав. У теорії цивільного права при характеристиці окремих цивільних прав згадують про їх абсолютний або відносний характер. Зокрема, йдеться про більшість особистих немайнових прав, про речові права, про виключні права інтелектуальної власності тощо, які наділені абсолютним характером.

У структурі ЦК України розділи (книги) про абсолютні цивільні права містяться одразу після загальних положень. Зокрема, це Книга 2 «Особисті немайнові права фізичної особи», Книга 3 «Право власності та інші речові права», Книга 4 «Право інтелектуальної власності». Більшість вказаних цивільних прав, про які йдеться в цих книгах ЦК України, є абсолютними. Така послідовність викладу правових інститутів в ЦК України є не випадковою. Як слушно зазначає О. В. Кохановська, важливе значення має соціальна значущість певної групи прав, зокрема, особисті немайнові права, яким притаманний абсолютний характер, є більш значимими для особи, порівняно з правами, які існують у матеріальній сфері¹. Саме тому особисті немайнові права передують речовим правам, правам інтелектуальної власності, зобов'язальним та спадковим правам.

Зазвичай у науковій літературі, надаючи характеристику цивільним правовідносинам, здійснюють їх класифікацію, і за критерієм визначеності суб'єктів правовідносини поділяються на абсолютні та відносні. Будь-які правовідносини мають обов'язкові елементи: суб'єкти, об'єкт і зміст. Абсолютні права є об'єктом абсолютних цивільних правовідносин. Водночас суб'єктами цих правовідносин є з однієї сторони власник відповідного абсолютного права, наприклад, власник майна, а з іншої – будь-яка особа, визначити яку наперед неможливо. Тобто, в абсолютних правовідносинах беруть участь особа, яка має абсолютне право, і особа, на яку покладається обов'язок це право не порушувати. Як слушно вказують у науковій літературі,

носієм обов'язку у таких відносинах є «усі і кожен»². Справді, ці відносини виникають між власником (володільцем) абсолютного права і невизначеним, необмеженим колом осіб, які зобов'язані не порушувати право цієї особи.

На думку І. В. Жилінкової, особливістю цього роду відносин є те, що управомочена особа в них завжди чітко визначена (наприклад, власник майна); що ж до зобов'язаної особи, то нею виступає будь-який і кожний, хто так чи інакше взаємодіє із власником майна і в силу цього має обов'язок утримуватися від будь-яких дій, що порушують інтереси власника³. Варто погодитися з такою позицією, оскільки лише одна із сторін абсолютних правовідносин є чітко визначеною. Інша сторона (яка має назву зобов'язана сторона) цим не характеризується.

Натомість відносні правовідносини завжди виникають між визначеними суб'єктами, наприклад, договірні відносини, суб'єктами яких є конкретні учасники (які водночас можуть і не ідентифікуватися один перед одним, зокрема, купівля продуктів у магазині).

Тому абсолютне цивільне право як право суб'єктивне характеризується тим, що ніхто, тобто жоден суб'єкт, не має права його порушувати. Водночас більшість позицій, що наведені у науковій літературі, обмежуються вказаними вище твердженнями про те, що суб'єкту абсолютного цивільного права протистоїть невизначене коло осіб, які зобов'язані не вчиняти дій (бездіяльності) щодо порушення цього права (так званий «пасивний» обов'язок). Виникає питання, чи взагалі володільець абсолютного цивільного права перебуває з усіма іншими зобов'язаними суб'єктами у правовідносинах. Адже другу сторону неможливо ідентифікувати та, відповідно, визначити одну або декілька зобов'язаних осіб.

Поняття «усі і кожен» – це характеристика зобов'язаної сторони цього правовідношення. Безумовно, така позиція заслуговує на увагу, але під цим обов'язком «всіх інших осіб» слід розуміти пасивні дії щодо утримання від порушення права.

Коло зобов'язаних суб'єктів не обмежено ні територією певної держави, ні суб'єктним складом (фізична чи юридична особа, віковий ценз тощо). Зокрема, майнове право автора на використання певного твору (наприклад, літературний чи музичний твір) може бути порушено особою, яка, перебуваючи в іншій державі, здійснює протиправне (без згоди автора) розміщення цього твору в мережі Інтернет на певному веб-сайті. Іншим прикладом може бути поширення про фізичну особу недостовірної інформації у друкованому виданні, яке видається в іншій області (в межах України) або також в іншій державі. Враховуючи цю обставину, абсолютне цивільне право може характеризуватися як право екстериторіальне, здійснення якого не має кордонів.

Очевидно, що право особи (у нашому випадку – абсолютне цивільне право як об'єкт) не може існувати поза межами правовідносин, оскільки кожному праву однієї сторони кореспондує обов'язок іншої сторони (яка може бути представлена однією або кількома особами, а в нашому випадку – «усіма іншими особами»). Варто погодитися з думкою, яка висловлена у науковій літературі, що в абсолютних відносинах сутність суб'єктивного права зводиться до права на власну поведінку, тоді як у відносних правовідносинах вона стає правом вимоги конкретної поведінки від зобов'язаних осіб. Тому предмет зобов'язань становлять цілком визначені дії з передачі майна, виконання робіт, надання послуг або утримання від конкретних дій (наприклад, не розголошувати ноу-хау тощо), а не загальний обов'язок не перешкоджати будь-кому в здійсненні його права, як в абсолютних правовідносинах⁴. Справді, змістом абсолютного цивільного права є можливість певної поведінки, право на власні дії. Суб'єкт права має свободу щодо власних дій і від втручання в його право інших осіб.

Йдеться, зокрема, про можливість здійснювати певне право. Наприклад, право власності, яке здійснюється за волею власника, незалежно від волі інших осіб, чи виключне майнове право використовувати певний об'єкт інтелектуальної власності тощо. Безумовно, ці чи інші абсолютні цивільні права повинні здійснюватися відповідно до загальних положень про здійснення цивільних прав, що передбачені ст.ст. 12, 13 ЦК України (а саме право здійснюється вільно, на власний розсуд, нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах, при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства тощо). Окрім того, умови здійснення окремих цивільних прав можуть передбачатися і спеціальними нормами, наприклад, ст. 319 ЦК України (про здійснення права власності).

Абсолютні правовідносини (предметом яких є абсолютне цивільне право) трансформуються у відносні у випадку, коли певний конкретний суб'єкт здійснить порушення цього абсолютного права. У даному випадку навіть доцільно у більш широкому розумінні охарактеризувати невиконання обов'язку не порушувати абсолютне цивільне право. Зокрема, йдеться не лише про порушення права, а й про його невизнання чи оспорення. Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Норми аналогічного змісту містяться і в процесуальному законодавстві (ст.ст. 1, 3 Цивільного процесуального кодексу України, далі – ЦПК України). У разі порушення абсолютного цивільного права особа має право звернутися до суду, обравши певний спосіб (способи) захисту залежно від виду цивільного права, що порушено, невизнано або оспорено (наприклад, загальні способи захисту передбачено ст. 16 ЦК України, спеціальні – ст.ст. 387, 391, 392, 432 та іншими статтями ЦК України або спеціального законодавства). При зверненні до суду з'являється відповідач (відповідачі) як особа, що певним чином посягає на право позивача. Правовідносини частково (певною мірою) трансформуються у відносні, оскільки виникає спір між двома протилежними сторонами (володільцем абсолютного

цивільного права та порушником, який це право порушує, оспорує або не визнає). Але в частині всіх інших осіб (за винятком порушника) правовідносини залишаються абсолютними. Зазвичай у випадках, коли виникає спір, який передано на розгляд суду, позивач проситиме про припинення порушення його прав, відшкодування майнової або моральної шкоди (стягнення певної компенсації). Ці відносини завжди носитимуть недоговірний характер.

Звертаємо увагу, що відповідь на питання, чи виникли взагалі будь-які правовідносини між сторонами (між позивачем та відповідачем) повинен дати саме суд у ухваленому ним рішенні. Зокрема, це вбачається зі змісту ст. 214 ЦПК України, в якій вказано, що суд під час ухвалення рішення вирішує в тому числі і питання про те, які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин. Тому суд, безумовно, дослідить під час судового розгляду, чи виникло право у позивача (у даному випадку абсолютне цивільне право певного виду, наприклад, право власності, доказом цього може правовстановлюючий документ на майно – договір, свідоцтво тощо), який обов'язок порушив відповідач (наприклад, має місце факт заподіяння шкоди майну позивача), чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження.

Абсолютні цивільні права можна охарактеризувати як непорушні (мається на увазі – здійснення яких охороняються законом). Закон зазвичай регламентує зміст певного права (наприклад, зміст особистого немайнового права наведено у ст. 271 ЦК України, зміст права власності – у ст. 317 ЦК України, зміст майнових прав інтелектуальної власності – ст. 424 ЦК України), порядок його здійснення та умови настання відповідальності у разі його порушення.

Абсолютні цивільні права можуть мати різний строк дії. Наприклад, право власності діє упродовж існування самої речі (аж до її фізичного знищення), це право може передаватися у спадок, тобто право власності може «пережити» самого власника. Натомість особисті немайнові права (більшість з яких є абсолютними цивільними правами) належать кожній фізичній особі від народження, і ними фізична особа володіє довічно, тобто до смерті. Майнові права інтелектуальної власності як абсолютні права також обмежені строком дії – зокрема, майнові права автора твору діють протягом його життя і сімдесят років після його смерті (відповідно переходять у спадок), майнові на торговельну марку діють упродовж десяти років (з можливістю продовження ще на десять років невизначену кількість разів) тощо. Тобто, строковість абсолютних цивільних прав може проявлятися по-різному, залежно від виду абсолютного права.

Абсолютні цивільні права можуть бути пов'язані з особою або з майном (в широкому розумінні). Особисті немайнові права, передбачені Книгою 2 ЦК України, особисті немайнові права інтелектуальної власності, передбачені Книгою 4 ЦК України, тісно пов'язані саме з фізичною особою, і фізична особа не може відмовитися від них, а також не може бути позбавлена цих прав (ч. 3 ст. 269 ЦК України). Натомість речові права, передбачені Книгою 3 ЦК України, майнові права інтелектуальної власності, передбачені Книгою 4 ЦК України, пов'язані з майном (майновими правами).

Від окремих абсолютних цивільних прав можна відмовитися, а від окремих – ні. Зокрема, власник може відмовитися від права власності на річ. Так, особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності; право власності припиняється з моменту вчинення дії, яка свідчить про таку відмову. У разі відмови від права власності на майно, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру. Це регламентовано ст. 347 ЦК України. Також володілець окремих майнових прав інтелектуальної власності може не вчинити дій, необхідних для підтримання їх чинності (або продовження дії), наприклад, несплата щорічного збору за підтримання дії патенту на винахід. У такому разі майнові права також припиняться. Або власник торговельної марки після спливу 10 років не захоче продовжити строк її дії ще на 10 років. Водночас фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав (ч. 3 ст. 269 ЦК України).

Абсолютні цивільні права можуть бути як невідчужувані, так і передаватися іншим особам. Так, особисті немайнові права фізичної особи та особисті немайнові права інтелектуальної власності є невідчужуваними. Натомість речові права, майнові права інтелектуальної власності (за винятком, що передбачені законом, зокрема, майнові права на комерційне найменування, на зазначення походження товару та деякі інші) можуть бути предметом цивільно-правових договорів та відповідно можуть переходити до від їх власників до інших осіб (причому неодноразово).

Отже, можемо зробити такі висновки. Абсолютні цивільні права – це можливості певної поведінки суб'єкта (володільця цих прав), яким кореспондує обов'язок невизначеного кола осіб («усіх і кожного») не порушувати ці права. Здійснення цих прав забезпечується державою. Абсолютне цивільне право як право суб'єктивне характеризується тим, що ніхто не має права його порушувати. Під цим обов'язком слід розуміти пасивні дії щодо утримання від порушення права. Коло зобов'язаних суб'єктів не обмежено ні територією певної держави, ні суб'єктивним складом. Тому абсолютне цивільне право може характеризуватися як право екстериторіальне, здійснення якого не має кордонів.

Абсолютне цивільне право (як і будь-яке інше право) не може існувати поза межами правовідносин, оскільки кожному праву однієї сторони кореспондує обов'язок іншої сторони (яка може бути представлена однією або кількома особами, а в нашому випадку – «усіма іншими особами»).

Абсолютні правовідносини (предметом яких є абсолютне цивільне право) трансформуються у відносні у випадку, коли певний конкретний суб'єкт здійснить порушення цього абсолютного права.

Абсолютні цивільні права можуть мати різний строк дії (право власності діє упродовж існування самої речі, особисті немайнові права належать кожній фізичній особі довічно). Абсолютні цивільні права можуть бути пов'язані з особою або з майном. Від окремих абсолютних цивільних прав (право власності) можна відмовитися або їх можна відчужити, а окремі (особисті немайнові права) не можуть бути відчужені, і від них не можна відмовитися.

¹ Кохановська О. В. Особисті немайнові права фізичних осіб як інститут цивільного права України / О. В. Кохановська // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – 2010. – № 85. – С. 4–6.

² Ромовська З. В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підруч. / З. В. Ромовська. – К. : Атіка, 2005. – С. 172.

³ Цивільне право : підруч. : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – С. 105.

⁴ Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина / Р. А. Майданик. – К.: Алерта, 2012. – Т. I: Вступ у цивільне право. – С. 101.

Резюме

Щербина Б. С. Абсолютні цивільні права в системі цивільного права України.

У статті досліджувалися проблемні питання щодо абсолютних цивільних прав в системі цивільного права України. Здійснено аналіз теоретичних позицій, що висловлені в науковій літературі, та правових норм чинного законодавства щодо окремих абсолютних цивільних прав. Встановлено, що абсолютне цивільне право може характеризуватися як право екстериторіальне, здійснення якого не має кордонів. Це право не може існувати поза межами правовідносин, оскільки кожному праву однієї сторони кореспондує обов'язок іншої сторони (яка може бути представлена однією або кількома особами, а в нашому випадку – «усіма іншими особами»). Зроблено висновки, що абсолютні правовідносини (предметом яких є абсолютне цивільне право) трансформуються у відносні у випадку, коли певний конкретний суб'єкт здійснить порушення цього абсолютного права.

Ключові слова: особисті немайнові права, право власності, право інтелектуальної власності, здійснення, порушення, суд.

Резюме

Щербина Б. С. Абсолютные гражданские права в системе гражданского права Украины.

В статье исследовались проблемные вопросы абсолютных гражданских прав в системе гражданского права Украины. Осуществлен анализ теоретических позиций, высказанных в научной литературе, и правовых норм действующего законодательства по отдельным абсолютным гражданским правам. Установлено, что абсолютное гражданское право может характеризоваться как право экстерриториальное, осуществление которого не имеет границ. Это право не может существовать вне правоотношений, поскольку каждому праву одной стороны корреспондирует обязанность другой стороны (которая может быть представлена одним или несколькими лицами, а в нашем случае – «всеми другими лицами»). Сделаны выводы, что абсолютные правоотношения (предметом которых является абсолютное гражданское право) трансформируются в относительные в случае, когда определенный конкретный субъект совершит нарушение этого абсолютного права.

Ключевые слова: личные неимущественные права, право собственности, право интеллектуальной собственности, осуществление, нарушение, суд.

Summary

Shcherbina B. Absolute civil rights in the system of civil law of Ukraine.

The article considers the problem of absolute civil rights in the system of civil law of Ukraine. The analysis of theoretical positions, expressed in the scientific literature, and the legal norms of the current legislation concerning certain absolute civil rights was done. It is established that absolute civil law may be characterized as an extraterritorial right, the exercise of which has no borders. This right cannot exist outside the legal relationships, since each right of one side corresponds to the duty of the other party (which may be represented by one or more persons, and in our case, by "all other persons"). It is concluded that the absolute legal relationship (the subject of which is absolute civil law) is transformed into relative in the case when a particular subject violates this absolute right.

Key words: personal non-property rights, property, intellectual property, implementation, violation, court.